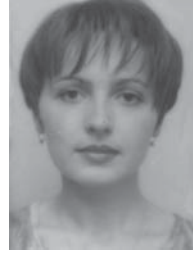

*Ж. В. Петрочко,
канд. пед. наук*

*Zhanna Petrochko,
Ph.D. in Pedagogics*

СТАН ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З НИМИ ТА ВСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА

Одним із показників духовного розвитку та соціальної зрілості суспільства є ставлення до дітей. Вкладаючи ресурси в дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує сталість економічного і духовного поступу. Тому в суспільстві, що зорієнтоване на високі загальнолюдські цінності, не можуть бути терпимі прояви жорстокого поводження з дітьми, зневажання їхніх інтересів, оскільки це має тяжкі соціальні наслідки: формуються соціально дезадаптовані, малоосвічені особистості, а головне – насильство знову породжує ту ж саму жорстокість.

Загалом зазначене соціальне явище не нове для нашого суспільства, хоча ще зовсім недавно не визнавався сам факт його існування. Як наслідок, має місце низький рівень знань щодо цього у спеціалістів, які вирішують питання захисту прав дітей; відсутність статистичного обліку фактів жорстокого поводження з дітьми в сім'ї; недостатність висвітлення проблеми та технологій роботи з неповнолітніми, що постраждали від насильства, у підручниках для вищих навчальних закладів, методичних посібниках для практичних працівників тощо. Проблема ускладнюється тим, що діти часто соромляться, бояться розпо-

вісти про знущання над ними, звернутися у відповідні органи, часом вважають таке ставлення до себе нормою, бо не знають іншого.

Аналізуючи наукові дослідження з даної тематики, необхідно підкреслити, що на сьогодні теоретично обґрунтовано низку питань, які стосуються соціально-педагогічних та правових аспектів проблеми жорстокого ставлення до дітей (З. А. Малькова, Г. М. Міньковський, О. М. Руднева, О. С. Вінгловська, В. М. Оржеховська, Т. М. Алексеєнко). Зокрема, з позиції соціальної педагогіки, жорстоке ставлення до дітей проявляється в різних формах – від небажання їх доглядати, байдужості з боку дорослих і до фізичних покарань. Це всі форми фізичного та психічного насильства, завдання побоїв або образ, неухважне, недбале або жорстоке ставлення¹. При цьому підкреслюється, що насильство – це вплив однієї людини на іншу, що порушає конституційне право людини на особистісну недоторканість (у фізичному і духовному розумінні)². З позиції соціальної філософії, на думку В. М. Зуєва, насильство – це також будь-яке приниження людини, що веде до обмеження фізичного та духовного потенціалу індивіда, заважає оволодіти реально заданою по-

внотою можливостей особистісного розвитку, це панування волі однієї людини над волею іншої. Тому пряме застосування сили або загрози її застосування потрібно розуміти під насильством лише у вузькому значенні³.

Проблема жорстокого поводження з дітьми та насилля над ними розглядалася науковцями в різних ракурсах: правові та соціальні особливості насильства в сім'ї (О. М. Руднева, А. П. Гетьман)⁴; психологічний аналіз проблеми, психотерапевтична допомога постраждалим дітям (В. М. Бондаровська)⁵; вивчення проблеми жорстокості в шкільному колективі (Н. І. Агаркова)⁶; найгірші форми дитячої праці (О. П. Петрашук)⁷; види та вплив на розвиток особистості морального насильства над дітьми (І. М. Пінчук)⁸ та ін. Досліджують зазначену проблему і недержавні організації України "Розрада", Winrock International⁹.

Таким чином, жорстоке ставлення до дітей – це результат дії багатьох чинників: психологічні особливості окремих індивідів, соціальні умови, які впливають на благополуччя сім'ї, діяльність соціальних інститутів, покликаних дбати про дітей, характер нашого суспільства в цілому. Можна виділити такі основні форми жорстокого поводження та зневажання дітей: фізичне насильство; сексуальне насильство або розбещення; психологічне (емоційне насильство); зневажання основних потреб дитини – в їжі, одязі, відпочинку. При цьому акцент доцільно зробити на психологічному насильстві, що на сьогодні є найменш дослідженим, – примушенні до дій, що суперечать моральним принципам, висміювання, приниження гідності, дратування, кривдження, залякування. Варто зазначити, що жорстоке поводження з дітьми може бути опосередкованим, мати вербальний характер: постійні лайки, кри-

ки, застосування нецензурних виразів тощо.

На жаль, вивчення проблеми захисту дітей від жорстокого поводження не можна вважати достатнім як у теоретичному, так і практичному аспекті, оскільки фундаментальних досліджень у цьому напрямі не проводилося. Поглибити знання, обґрунтувати оптимальні механізми запобігання негативному явищу дозволить вивчення стану справ в Україні щодо забезпечення реалізації права дітей на захист від жорстокого поводження та всіх форм насильства, що і є метою представленого дослідження.

Завдання статті: аналіз законодавчого забезпечення проблеми; виявлення особливостей поширення жорстокого поводження з дітьми в Україні; вивчення реальних можливостей та заходів, що здійснюються в нашій державі на сучасному етапі з метою профілактики цього соціального явища та реабілітації дітей, постраждалих від насильства; характеристика сприйняття проблеми дітьми.

Для висвітлення окремих позицій у статті використано результати досліджень:

- "Становище дітей в Україні: весна 2003 року", проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді (опитано 5592 дитини віком 14–17 років);
- "Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді" за методикою міжнародного проекту "Health School-Age Children", що здійснюється за підтримки ВООЗ: березень 2002 року (опитано 5458 учнів 6, 8, 10-х класів різних типів середніх шкіл та перших курсів інших типів середніх навчальних закладів, а також першого курсу вищих навчальних закладів I, II рівнів акредитації на базі 9 класів середньої школи);

- “Соціальний портрет дітей, які перебувають у стані бродяжництва”, проведеного Державним інститутом проблем сім’ї та молоді на замовлення Державного центру соціальних служб для молоді (опитано 102 дитини віком 5–16 років).

Право дітей нашої країни на захист від усіх форм насильства гарантується статтями 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Статтею 10 Закону України “Про охорону дитинства” встановлено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються в Україні за законом. Зокрема покарання за злочини проти дітей передбачено новим Кримінальним кодексом України: умисне вбивство дітей – статті 115, 116; доведення дітей до самогубства – стаття 120; нанесення тілесних ушкоджень – статті 121–125; побої та мордування – стаття 126; катування – стаття 127; залишення у небезпеці – стаття 135; насильницьке донорство – стаття 144; викрадення дитини – стаття 146; захоплення дітей в заручники – стаття 147; торгівля дітьми та незаконне переміщення за кордон – стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150; статеві злочини проти дітей – статті 155, 156; зловживання опікунськими правами – стаття 167 та ін.

Обов’язок повідомляти органи опіки і піклування про випадки зловживання батьківськими правами, покладено на всі установи і всіх громадян, яким стане відомо про такі випадки (ст. 134 Кодексу про шлюб та сім’ю України).

Жорстоке поводження з дитиною в новому Сімейному Кодексі України визначається як одна із підстав

позбавлення батьківських прав – стаття 164.

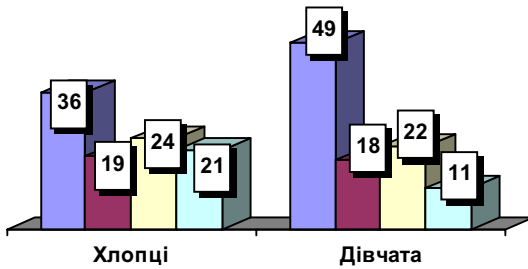
Отже, держава здійснює захист дитини від:

- усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;
- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Попри законодавче забезпечення захисту дітей від жорстокого поводження та дій держави у цьому напрямі, з точки зору 43% опитаних неповнолітніх у рамках дослідження “Становище дітей в Україні: весна 2003 р.”, в нашій країні жорстоке ставлення до дітей має місце. Тільки 18% респондентів заперечили існування такого явища. Водночас, більше ніж третині опитаних (39%) було важко відповісти на це запитання (23% обрали відповідь “не знаю” та ще 16% взагалі не дали відповіді). Серед дівчат, порівняно з хлопцями, більше таких, які вважають, що жорстоке ставлення має місце (49 та 36% відповідно). Варто зазначити, що зі збільшенням віку респондентів не значно, але збільшується частка тих, хто вважає, що жорстоке ставлення до дітей в Україні існує: по 41% серед 14- та 15-річних, 42% – 16-річних, 43% – 17-річних.

Незважаючи на те, що майже половина опитаних дітей впевнена, що в Україні існує жорстоке став-

лення до дітей, безпосередньо респонденти потерпали від проявів жорстокості та знущань не так часто. Про це свідчить аналіз відповідей на запитання щодо проявів жорстокості або знущань окремих осіб/груп стосовно респондентів. Так, жорстоке ставлення до себе часто (і дуже часто) зустрічали не більше 6% респондентів.

■ Так ■ Ні ■ Не знаю ■ Немає відповіді

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Як ти вважаєш, чи має місце в Україні жорстоке ставлення до дітей?”, за статтю, %

Варто підкреслити, що хлопці не значною мірою, але все-таки частіше за дівчат потерпають від жорстокого ставлення чи знущань. Найчастіше діти зазнають жорстокого ставлення від незнайомих ровесників. Сільське середовище менш жорстоке до підлітків, ніж соціальне оточення в містах, особливо великих (обласних центрах).

Що стосується жорстокого ставлення та знущань у сім’ї, то рідше діти потерпають від таког о ставлення матері або мачухи. Порівняно більша частка – від батька / вітчима та старших братів та/

або сестер (причому ця частка навіть більша, ніж від незнайомих дорослих). Чим молодший вік, тим більше дітей потерпають від жорстокого ставлення старших братів та/або сестер, однокласників.

Право дітей на захист від усіх форм жорстокого ставлення у сім’ї регулює Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III “Про попередження насильства в сім’ї”. Відповідно до статті 7 Закону органи опіки і піклування:

- надають допомогу у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів неповнолітнім, які мають батьків і проживають у сім’ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім’ях опікунів (піклувальників), прийомних сім’ях, дитячих будинках сімейного

типу, а також членам сім’ї, визнаним в судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім’ї;

- представляють у суді інтереси неповнолітніх та недієздатних членів сім’ї, які стали жертвами насильства в сім’ї;

- здійснюють інші передбачені законом повноваження щодо попередження насильства в сім’ї.

Таблиця 1

Питома вага підлітків, які на запитання “Як часто у твоєму житті до тебе ставились жорстоко або знущались над тобою?” дали відповідь “ніколи”, залежно від соціального оточення, %

Не відчували жорстокого ставлення	Обласний центр	Інше місто	Село	Хлопці	Дівчата
З боку членів сім’ї	50	52	54	53	51
З боку шкільного оточення	56	56	58	51	61
З боку незнайомого соціального оточення	43	47	48	41	50

Таблиця 2

Питома вага підлітків, які на запитання
“Як часто у твоєму житті до тебе ставились жорстоко
або знущались над тобою?” дали відповідь “ніколи”, за статтю,
залежно від статусу осіб соціального оточення, %

Статус осіб з оточення респондентів	Серед усіх опитаних	Серед хлопців, N=2837	Серед дівчат, N=2753
<i>Батько або вітчим</i>	71	70	73
<i>Мати або мачуха</i>	78	77	80
<i>Старші брати та/або сестри</i>	64	65	63
<i>Ватажки та члени дитячих груп</i>	82	79	85
<i>Працівники міліції</i>	87	81	93
<i>Вчителі</i>	73	69	75
<i>Незнайомі ровесники</i>	70	65	74
<i>Незнайомі дорослі</i>	80	76	84
<i>Однокласники</i>	73	72	73
<i>Учні старших класів твоєї школи</i>	76	68	83
<i>Інші люди</i>	66	64	67

Функцію захисту конституційних прав та свобод неповнолітніх покладено на судову владу. Значним досягненням держави щодо забезпечення права дітей на захист від жорстокого поводження та всіх форм насильства є закріплення Сімейним кодексом України права дитини самостійно звертатися до суду: кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (стаття 18 СК).

Крім судових, існують ще й позасудові методи захисту прав дитини через звернення до відповідних уповноважених органів та посадових осіб. Зокрема стаття 10 Закону України “Про охорону дитинства” проголошує право кожної дитини особисто звертатися до органу опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Держава через зазначені органи в порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні та виявленні

випадків жорстокого поводження, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів, проведення розслідування та вжиття заходів щодо припинення насильства.

Координація та контроль за діяльністю щодо здійснення соціального захисту неповнолітніх від жорстокого поводження покладено на служби у справах неповнолітніх. Вони разом з органами опіки та піклування мають право перевіряти умови виховання у сім'ях, батьки (усиновителі) або опікуни (піклувальники) в яких не забезпечують належних умов для повноцінного життя дитини. Так, за даними Держкомсім'ямлоді, у 2002 році службами у справах неповнолітніх перевірено умови проживання 52 599 неповнолітніх. Виявлено 33 442 неповнолітніх, які потребують соціально-правового захисту. Діти, які залишають сім'ю через жорстоке ставлення з боку батьків, можуть бути направлені до притулків служб у справах неповнолітніх.

Разом із тим, важливо відмітити, що школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони найчастіше зустрічаються з жорстоким ставленням

та знущаннями (з боку вчителів, однокласників, дещо меншою мірою – учнів старших класів).

За даними опитування “Здоров’я та поведінкові орієнтації молоді”, лише 42,5% учнів 6-х, 48,4% – 8-х та 57,5% – 10-х класів зазначили, що їх не ображали в школі протягом останніх двох місяців жодного разу. По декілька разів на тиждень ображають 9,0% шестикласників, 6,9% восьмикласників, 4,1% десятикласників. При цьому частка ображених хлопчиків і дівчаток однакова. Майже половина учнів 6–10-х класів за останні 12 місяців потрапляли в бійку. З них: чотири і більше разів – 10,4 % учнів 6-х ; 7,9% – 8-х; 9,5% – 10-х класів.

Об’єктивні і суб’єктивні чинники, що викликали масовий відтік вчителів зі школи, одночасно спричинили зниження вимог до тих педагогів, які залишилися в школі. Мають місце непоодинокі випадки приниження гідності дітей вчителями. Нерідко конфіденційна інформація щодо проблем дитини та її сім’ї розголошується і стає предметом обговорення у класному колективі, серед батьків, що травмує психіку, погіршує моральний стан дитини.

Засобом психологічного тиску в руках окремих педагогів стало оцінювання навчальних досягнень учнів. Нерідко 11–12 балів може отримати лише той учень, який ходить до вчителя на додаткові (платні) заняття. Вищезазначене, а також професійна солідарність, хибне тлумачення “захисту честі мундиру” формують у підростаючого покоління уявлення про сутність подвійних стандартів.

Насильство з боку дорослих стало серйозною загрозою для повноцінного формування особистості дитини. За даними Міністерства внутрішніх справ України, протягом 2002 року працівниками органів внутрішніх справ викрито понад 3,5

тис. дорослих осіб, які втягували неповнолітніх у злочинну діяльність за ознаками статті 304 Кримінального кодексу України (КК). Серед них 13%, або 450 осіб, які змушували чи втягували дітей до жебракування; 1%, або 41 особа, – схилили неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (за ознаками статті 324 КК України); близько 3,5%, або 121 особа, – примушували до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (за ознаками статті 315 КК України).

За 2002 рік в Україні порушено 92 кримінальні справи за ознаками ч. 2 статті 149 КК України (Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини). За ознаками ч. 3 цієї ж статті та за дії, вчинені організованою групою, пов’язані із незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації, насильницького донорства, порушено ще 60 кримінальних справ. Крім цього, 10 кримінальних справ порушено за ознаками статті 150 КК України (експлуатація дітей).

Не припиняються спроби незаконного перевезення дітей-громадян України через державний кордон. Так, за даними Державного комітету в справах охорони державного кордону України, 13.06.2002 р. в пункті контролю “Хутір Михайлівський” під час здійснення прикордонного контролю потягу сполучення “Київ – Москва” було припинено спробу незаконного вивезення до Російської Федерації, а далі до Сполучених Штатів Америки 14 дітей віком від 8 до 16 років (у т. ч. 13 громадян України та 1 громадянина Республіки Польща).

На сьогодні пропуск дітей через державний кордон до Російської Федерації, Республіки Молдова і Республіки Білорусь здійснюється згідно з угодами між урядом Украї-

Таблиця 3

Кількість зареєстрованих злочинів стосовно дітей

Статті Кримінального кодексу України	Зареєстровані злочини, за роками				
	1998	1999	2000	2001	2002
Статеві стосунки з особою, яка не досягла статевої зрілості (стаття 155 КК України)	55	60	47	45	52
Розтління неповнолітнього (стаття 156 КК України)	408	239	245	191	231

ни та урядами РФ, РМ, РБ про безвізові поїздки громадян, для дітей до 16 років – на підставі свідoctва про народження. Відсутність у свідoctві про народження дитини фотокартки і графи про належність до громадянства не дає можливості провести ідентифікацію дитини та ускладнює контроль за виїздом дітей до країн СНД, що може призвести до несанкціонованого вивозу їх злочинними структурами з України в країни СНД, а далі – в інші країни світу.

Має місце в Україні сексуальна експлуатація і торгівля дітьми. Хоча це соціальне явище в країні не поширене, однак негативні тенденції спостерігаються.

Законодавством України передбачено кримінальну відповідальність за зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом, статеві стосунки з особою, яка не досягла статевої зрілості, розтління неповнолітніх.

Найменш захищеними від подібних зловживань є діти з неблагополучних та асоціальних сімей, діти вулиці, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Так, за даними дослідження “Соціальний портрет дітей, які перебувають у стані бродяжництва”, у компанії дітей вулиці нестерпним є існування аутсайдера. Він виступає об’єктом помсти, мішенню для зняття нервової напруги сильніших членів колективу: із 44% аутсайдерів – глузують; 32% – обзивають; 21% – б’ють;

у 29% – відбирають гроші, 6% – їжу; 12% – змушують жебракувати і працювати; 18% дітей-бродяг зазнавали сексуального насильства.

За даними Державного комітету України у справах сім’ї та молоді, внаслідок сексуального насильства у 2002 році потрапили до притулків 193 дитини: це на 55 дітей більше, ніж у попередньому році.

В Україні, на жаль, бракує механізму швидкого й ефективного захисту дитини, не вистачає і відповідних інститутів та спеціалістів, хоча робота у цьому напрямі проводиться. Зокрема Державним комітетом України у справах сім’ї та молоді спільно із зацікавленими міністерствами розроблено проект “Порядку розгляду звернень дітей з приводу жорстокого поведіння з ними”, мета якого – забезпечення активної роботи на міжвідомчому рівні, залучення всіх причетних служб і установ до цього процесу. У 2002 році подано на погодження Міністерству юстиції України Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім’ї або реальну його загрозу та постанову Кабінету Міністрів України про його затвердження.

Серед несудових методів захисту прав дітей потрібно назвати звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, сфера компетенції якого досить широка. Предметом його контролю є діяльність усіх посадових і службових осіб органів державної влади і

місцевого самоврядування, в т. ч. судові рішення, строки розгляду справ у судах, порушення процесуальних норм та ін. Процедура звернення до Уповноваженого безоплатна, не обтяжена зайвими формальними вимогами, гнучка. Зокрема протягом 2001–2002 років Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було розглянуто близько 580 індивідуальних скарг з приводу порушення прав дітей і соціальної допомоги сім'ям з дітьми, 285 з яких вирішено позитивно на користь дитини.

З дітьми, які потерпіли від жорстокого поводження, насильства, працюють центри соціальних служб для молоді. У 2002 року клієнтами, які звернулися до ЦССМ за соціальною допомогою, стала 821 дитина зазначеної категорії. З них: 27 осіб – залучено до групи взаємної допомоги (у т. ч. в клубах за інтересами); 429 – надано консультації, 42 – прочитано лекції; 65 дітей отримали речову допомогу, 401 – допомогу психолога, 106 – юриста; 31 особа оздоровлена.

З метою захисту дітей від жорстокого поводження працюють центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх (у Києві такий центр діє з 2000 року). В усіх регіонах відкриті центри денного перебування дітей. До вирішення зазначеної проблеми активно підключилися центри соціальних служб для молоді, які створюють притулки для жінок з дітьми, що постраждали від насильства, спеціалізовані соціальні служби. З метою запобігання жорстокому поводженню з дітьми та захисту їх від різних форм насильства на місцевих рівнях створюються інформаційні матеріали, що містять список інституцій та організацій, покликаних надавати допомогу дітям; перелік органів внутрішніх справ, куди можна звернутися з приводу насилля, зокрема коли насильство

в родині пов'язане із вживанням алкоголю чи наркотиків, а також ті громадські організації, діяльність яких спрямована на вирішення проблем насильства.

Таким чином, держава вживає низку заходів для викорінення в Україні жорстокого ставлення до дітей. Однак це негативне явище продовжує поширюватися. Одним із чинників зазначеного є відносно упорядкована нормативно-правова база і водночас відсутність механізмів, обґрунтування конкретних кроків для реалізації права дитини бути захищеною; відповідних вмінь і навичок у спеціалістів, котрі опікуються неповнолітніми.

Проблема насильства над дітьми потребує подальшого вивчення. Поглибленого аналізу вимагають психологічні та соціально-педагогічні аспекти проблеми. Серед можливих напрямів дослідження: виявлення оптимальних механізмів захисту дітей, постраждалих від жорстокого поводження; розроблення технологій роботи з ними; розкриття особливостей соціального супроводу осіб зазначеної категорії; вивчення рівня усвідомлення проблеми та готовності до правозахисних дій з боку дорослого населення України; розроблення порядку звернення дітей у випадку жорстокого поводження та з'ясування його ефективності.

Дуже важливо для України чітко визначити в нормативно-правових документах, в чому саме полягає жорстоке поводження з дітьми, обумовлюючи, що воно може мати фізичну та психічну форми і здійснюватися через образи чи зловживання, відсутність піклування, брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання. Серед завдань на найближчий період підвищення поінформованості населення про сутність жорстокого поводження з дітьми, його види, прояви та можливі шля-

хи запобігання приниженню дитячої гідності. Усвідомлення такого соціального явища повинно формуватися у громадян в першу чергу на переконаності в актуальності проблеми та необхідності вживати всіх можливих заходів для профілактики цього явища.

Загалом проблема захисту прав підростаючого покоління ніколи не втратить своєї актуальності, адже діти – гарант здоров'я, самозбереження і поступу нації.

1. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с. – С. 85.
2. Там само. – С. 133.
3. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / Ред. та уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ-Харків: ВМП "Рубіком", 1997 р. – 400 с. – С. 254.
4. Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. О. М. Руднева; наук. ред. А. П. Гетьман. – Харків: Право, 1999. – 212 с.
5. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству: Роздуми та поради психолога. – К.: СДМ-Студіо, 1999. – 64 с.
6. Агаркова Н. І. Проблеми жорстокості у шкільному середовищі // Соціально-правовий захист молоді: Зб. наук. ст. / Заг. ред. І. В. Козубовської, В. М. Великого. – Ужгород, 2002. – С. 6–12.
7. Боротьба проти використання праці дітей: Пер. з англ. / Заг. ред. О. П. Петрашук. – К.: "Пульсари", 2002. – 148 с.
8. Права жінок у сучасному світі / За ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000. – 112 с.
9. Насиліе в семье. Как бороться с ним государству. Что имеем и что следует сделать / Пер. с англ. Н. Кошмаренко, С. Яринича. – К.: Winrock International, 2002. – 158 с.

Подано до редакції 31.01.2003

Abstract: The Situation with Child Protection from Abuse and Violence of All Forms

The article examines the problems related to the protection of children from abuse and violence. The legislation in the field is analysed. There are reviewed the existing interventions for child abuse prevention and rehabilitation of victims. The article analyses the children's perceptions of the abuse problem and offers some solutions in order to ensure the children's rights. These recommendations are based on the data obtained from a number of sociological studies.